

درس فارغ فقه استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

تاریخ: ۸ آذر ۱۴۰۱

مصادف با: ۴ جمادی الاول ۱۴۴۴

موضوع کلی: فقه رمز ارزها

موضوع جزئی: ۱. پول - انواع پول - ماهیت پول

جلسه: ۱۴

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهیرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

انواع پول

در دو جلسه گذشته مختصری پیرامون تاریخچه پول سخن گفتیم و مراحل مختلف آن را مرور کردیم. با توجه به مراحل که پول طی کرده، می‌توانیم یک دسته‌بندی برای پول ذکر کنیم. باز هم تأکید می‌کنم که شناخت پول و ماهیت و چیستی آن ولو به نحو اجمالی یک امر بسیار لازم و ضروری است در مباحث اقتصادی و بحث ما که رمز ارز می‌باشد. با توجه به آن مراحل می‌توانیم پول را به چهار نوع تقسیم کنیم؛ صرف نظر از تطوراتی که داشته، این چهار نوع پول تقریباً پا به عرصه وجود گذاشته‌اند.

۱. پول کالایی

پول کالایی همانطور که از نامش پیداست عبارت است از کالایی که متناسب با شرایط جغرافیایی و شغل مردم به عنوان واسطه و میانجی در داد و ستد قرار بگیرد. نمونه‌هایی را عرض کردیم؛ مثلاً گندم، جو، نمک، صدف، ماهی خشک شده، توتون، پوست، اینها پول‌های کالایی بودند. پول‌های کالایی دو نوع ارزش داشتند: یکی ارزش مصرفی چون خودشان هم مورد مصرف قرار می‌گرفتند، و یکی ارزش معاملی بدین معنا که به وسیله آنها داد و ستد صورت می‌گرفت و در مقابل کالا یا خدمت قرار می‌گرفتند. این اولین مرحله بود ولی مشکلاتی که پیش آمد باعث شد که پول کالایی کم‌کم منسوخ شود.

۲. پول فلزی

به خاطر مشکلاتی که در داد و ستد پول کالایی وجود داشت، کم‌کم پول فلزی جایگزین آن شد؛ یعنی بشر در میان فلزات، طلا و نقره را به خاطر سبک بودن، دوام و امکان ذخیره‌سازی به عنوان واسطه در داد و ستد مورد استفاده قرار دادند. در اینکه پول فلزی از چه زمانی پا به عرصه وجود گذاشت اختلاف نظر وجود دارد، ولی اکثراً مبدأ آن را قرن هشتم پیش از میلاد می‌دانند؛ در زمان پادشاهی لیدیایا. در روایتی هم از کتاب عیون اخبار الرضا نقل شده که امیرالمؤمنین (ع) فرموده است نمود نخستین کسی بود که پول فلزی را پایه‌گذاری کرد؛ همان نمودی که در دوره حضرت ابراهیم پادشاه بابل بود. یعقوبی هم در تاریخ خود این را نقل کرده که پادشاهان بابل دینار ضرب کردند.

پول فلزی سه دوره را پشت سر گذاشت:

دوره اول: پول فلزی طلا و نقره بدون هیچ ارتباطی بین آنها؛ یعنی در این دوره یکی از این دو به عنوان پول رایج محسوب می‌شدند و بنابر توانایی‌ها و اختیار مردم، یکی از این دو، مورد استفاده قرار می‌گرفت و البته ارزش اینها متفاوت بود. شاید این دوره تا قرن نوزدهم میلادی به درازا کشید.

دوره دوم: در دوره دوم یک رابطه‌ای بین این دو برقرار شد؛ یک رابطه روشن و مشخص که مثلاً ارزش هر سکه طلا که یک گرم طلای خالص داشت، در بسیاری از کشورهای اروپایی در قرن نوزدهم معادل پانزده و نیم سکه نقره بود که یک گرم نقره خالص داشت. این نظام پولی هم به خاطر معایبی که در آن وجود داشت، تبدیل شد به نظام پولی تک فلزی.

دوره سوم: در نظام پولی فلزی اولی، هیچ رابطه‌ای بین طلا و نقره نبود؛ اما در این نظام پولی دولت‌ها یک فلز را (یا طلا یا نقره) با وزن و عیار مشخص به عنوان واحد پول کشور معرفی کردند و آن را به رسمیت شناختند. ارزش مبادله پولی در این نظام پولی تک فلزی با ارزش مبادله‌ای واقعی آن برابر بود و نهایتاً به دلیل مشکلاتی که این نظام پولی به همراه داشت، این پول فلزی هم منسوخ شد.

۳. پول کاغذی

پول کاغذی با پشتوانه طلا و نقره؛ یعنی کاغذهایی که نماینده طلا و نقره محسوب می‌شدند. همانطور که عرض شد، آغازش شاید از قرن هفدهم بود که رسیدها و برات‌ها به عنوان کاغذهایی که از طلا و نقره نمایندگی می‌کردند، وسیله داد و ستد شدند و ارزش پیدا کردند و همین باعث شد که چیزی بنام اسکناس پدید آید. پس اسکناس تا یک برهه‌ای به عنوان پول نماینده محسوب می‌شد؛ یعنی پول و کاغذی که چاپ خاصی داشت و پشتوانه‌اش طلا و نقره بود.

۴. پول اعتباری

پول اعتباری از زمانی پدید آمد که صرافان و بانک‌های دولتی به خاطر شرایطی که برای آنها پیش آمد، به نوعی نمایندگی پول کاغذی را از طلا و نقره سلب کردند؛ این هم زمانی بود که اسکناس‌ها بیش از مقدار طلا و نقره روانه بازار شد. به هر حال شرایطی پیش آمد که اینها مجبور نبودند در برابر آن رسیدها طلا و نقره بدهند. لذا وقتی که میزان طلا و نقره موجود نزد بانک‌ها از میزان اسکناس نزد مردم بسیار کمتر شد، یعنی اسکناس‌های زیادی در بازار بین مردم دست به دست می‌شد و این باعث آن بحران پولی که اشاره کردیم شد و نهایتاً پیوند بین اسکناس و طلا و نقره قطع شد. اینجا بود که پدیده‌ای بنام پول اعتباری پدید آمد؛ پول اعتباری یعنی پولی که توسط دولت‌ها یا مداخله دولت‌ها ایجاد شد و نزد عقلاً ارزش آن پذیرفته شد، ولی به این معنا نیست که هیچ پشتوانه‌ای نداشته باشد؛ بلکه پشتوانه دارد ولی پشتوانه‌اش طلا و نقره نیست. پول‌های اعتباری پشتوانه‌اش امور مختلفی می‌تواند باشد؛ مثلاً کالا یا خدمات، قدرت خرید، انواع و اقسام نظریات در اینجا وجود دارد که پشتوانه این پول اعتباری چیست. بی‌پشتوانه نیست ولی پشتوانه طلا و نقره ندارد.

خود این پول‌های اعتباری بر چند قسم هستند:

قسم اول: یک قسم از پول‌های اعتباری به نام پول‌های حکمی شناخته می‌شوند. پول حکمی یعنی آن پولی که قدرت نظام‌های سیاسی و حاکمیت دولت‌ها آن را تعیین می‌کند و به آن اعتبار می‌دهد. روی اسکناس‌ها دیده‌اید که امضای رئیس کل بانک مرکزی و وزیر امور اقتصادی و دارایی وجود دارد. این امضا به معنای اعتبار بخشیدن از ناحیه دولت و حاکمیت به این کاغذهاست. این پول‌ها را فقط دولت و بانک مرکزی پخش می‌کند؛ تا همین چند وقت اخیر پول فلزی هم بود که کم‌کم منسوخ شده و الان فکر نمی‌کنم در بازار پول فلزی باشد یا اگر هم باشد بسیار کمیاب است.

قسم دوم: قسم دیگر پول تحریری است که همان چک‌هایی هستند که مردم به همدیگر می‌دهند؛ پول سپرده هم از آن تعبیر می‌کنند. وقتی کسی پولی نزد بانک می‌گذارد، می‌تواند از این پول‌ها (یعنی از چک) استفاده کند برای معاملات؛ به جای اینکه

خود پول را بدهد، چک می‌دهد. این چک در واقع پولی است که میزانش به اندازه سپرده و پولی است که نزد بانک دارد. تقریباً از اواخر قرن نوزدهم بود که چک وارد معاملات و داد و ستدها شد و شاید بخش زیادی از داد و ستدها به وسیله چک انجام می‌شد. پس چک هم یک نوع پول اعتباری است، ولی اسکناس نیست؛ اسکناس یک قسم از پول اعتباری است و چک قسم دیگری است. چک در حقیقت خودش یک حواله است؛ چک به یک معنا پول محسوب نمی‌شود، بلکه مثل یک رسید و برگه‌ای است که به ازای آن مقدار سپرده می‌تواند از آن استفاده کند و خرید و فروش را با آن انجام دهد.

قسم سوم: این اواخر پول الکترونیکی هم به عالم داد و ستد وارد شد؛ البته همانطور که قبلاً هم گفتیم، این در حقیقت پول الکترونیکی نیست، بلکه همان پول‌های معمول است که در فضای الکترونیک مورد استفاده قرار می‌گیرد. یعنی از طریق فضای مجازی و ابزاری که برای این منظور تهیه شده، آن را جابجا می‌کنند. لذا خودش پول نیست، یعنی مثل اسکناس نیست؛ این چیزی است که در بستر فضای مجازی جابجا می‌شود به طرق مختلف.

پس با توجه به مراحل مختلفی که ما برای تطورات پول گفتیم، چهار نوع پول داریم: پول کالایی، پول فلزی، پول کاغذی یا پولی که به عنوان نماینده طلا و نقره محسوب می‌شود، یعنی دارای پشتوانه طلا و نقره است؛ نوع چهارم هم پول اعتباری است؛ یعنی پولی که ارتباط و پیوند بین این نماینده‌ها و طلا و نقره قطع شده است؛ یا اسکناس یا چک، ... البته چک چون به عنوان یک حواله‌ای است که در برابر سپرده‌های مردم در بانک‌ها قرار می‌گیرد و آن سپرده‌ها خودش پول اعتباری است، به این اعتبار چک هم می‌شود یک پول اعتباری. اینها اقسام چهارگانه پول هستند.

ماهیت پول

پول‌ها با همه انواعشان یک مأموریت و وظایف مشترک دارند؛ فرق نمی‌کند، از پول کالایی که در آغاز زندگی اجتماعی بشر مورد استفاده قرار می‌گرفت تا امروز که مثلاً پول اعتباری یا حتی بعد از آن پول مجازی (اگر این اصطلاح دقیق باشد) مورد استفاده قرار می‌گیرد، اینها همه یک مأموریت یا وظایف مشترک یا حتی ماهیت مشترک دارند. ما اکنون می‌خواهیم ماهیت پول را ببینیم چیست؛ وقتی می‌گوییم پول، منظورمان فقط پول امروزی نیست، بلکه هر چیزی است که به عنوان پول شناخته می‌شود و شامل همه این اقسام چهارگانه می‌شود، می‌خواهیم ببینیم ماهیت آن چیست و چه مأموریت‌ها و وظایفی را برعهده دارد. با توجه به سیری که عرض کردم و انواعی که برای پول وجود دارد، می‌توان آن را تعریف کرد.

پول در واقع یک ریشه یونانی دارد و از واژه لاتینی «پکوس» به معنای گله گرفته شده است. پول و ریشه لفظی آن که به معنای گله است به نوعی با لفظ مال که در زبان عربی مورد استفاده قرار می‌گیرد، تناسب دارند و معادل محسوب می‌شوند. در گذشته و شاید اکنون هم در بعضی مناطق این شایع باشد که مال را برابر برخی حیوانات، گله شتر یا گله گوسفند به کار می‌بردند؛ چون گله بوده و به اینها عنوان مال اطلاق می‌شده، پول هم به نوعی یک برابری با مال داشته، لذا به این چیزهایی که یک ارزشی داشتند و وسیله مبادله و داد و ستد بودند، عنوان پول اطلاق شده است.

تعاریفی که برای پول کرده‌اند مختلف است. بعضی‌ها به بیان ذاتیات پول پرداخته‌اند و تعریف به ذاتیات کرده‌اند؛ بعضی‌ها پول را به وظایفش شناسانده‌اند. اینها فرق می‌کند؛ مثل سایر مفاهیم که گاهی به امور ذاتی معرفی می‌شوند و گاهی با آثارشان شناسانده می‌شوند. به هر حال اشکالاتی هم وجود دارد؛ اینکه بخواهیم یک شیء را به سبب آثارش بشناسانیم یا اینکه مقومات ذاتی آن را

بیان کنیم، اینها کاملاً متفاوت است. اهل اقتصاد از چند منظر پول را تعریف کرده‌اند؛

۱. برخی گفته‌اند پول چیزی است که سه کار انجام می‌دهد و سه وظیفه به عهده دارد: واسطه مبادله، معیار سنجش و ذخیره ارزش. ما ویژگی‌های پول را در جمع‌بندی خواهیم گفت.

۲. بعضی‌ها به دو وظیفه و کارکرد پول اشاره کرده‌اند و گفته‌اند پول وسیله مبادله و ذخیره ارزش‌های اقتصادی است؛ این را هم توضیح می‌دهیم که ذخیره ارزش به چه معناست. وسیله مبادله و داد و ستد معلوم است، اما ذخیره ارزش به چه معناست؟ این را خواهیم گفت. لذا برخی پول را به لحاظ کارکردها و وظایفی که بر عهده آن است تعریف کرده‌اند.

۳. بعضی‌ها پول را با قطع نظر از این وظایف به صورت کلی معنا کرده و گفته‌اند پول حق مالکیتی است که مورد قبول همه مردم باشد. این دیگر به آثار کاری ندارد، این دارد خود پول و حقیقت و ماهیت پول را تعریف می‌کند.

۴. برخی گفته‌اند پول چیزی است که مبین مالیت یک مال بوده و خصوصیات شخصی آن از نظر عرف الغاء شده باشد.

۵. برخی گفته‌اند پول عین مالیت مال و مجرد از هر نوع جنبه‌های خصوصی و شخصی اموال است. شما هر مالی را در نظر بگیرید، یک حیثیات و تعینات و تشخیصاتی دارد، هر وجودی بالاخره یک شاخص‌هایی دارد که آن را از بقیه موجودات ممتاز می‌کند. پول ضمن اینکه عین مالیت است، اما آن خصوصیات را در آن مشاهده نمی‌کنید.

۶. بعضی گفته‌اند پول چیزی است که ارزش مصرفی آن در ارزش مبادله‌ای آن است.

۷. پول یک شیء فیزیکی دارای ارزش مبادله‌ای عام یا شیء غیرفیزیکی که خود فی نفسه ارزش مبادله‌ای عام است. البته اینها بحث دارد و باید در محل خودش بیشتر به آن پرداخته شود.

قدر مشترک تعاریف

به هر حال هر یک از این تعاریف‌ها را که در نظر بگیرید، چه آنهایی که تعریف به ماهیت می‌کنند و چه آنهایی که تعریف به آثار و وظایف می‌کنند، اینها همه یک قدر مشترک دارند؛ اگر بخواهیم خیلی روان و ساده پول را توضیح دهیم و قدر مشترک همه تعاریف را بیان کنیم باید بگوییم پول واحد ارزش و رایج‌ترین واسطه داد و ستد و وسیله پرداخت است. این یک تلقی عمومی از این پدیده است. این تعریف بر اولین نوع از پول یعنی پول کالایی قابل انطباق است تا آخرین نوع که پول اعتباری باشد. چه پول کالایی، چه پول فلزی، چه پول دارای پشتوانه یا نماینده طلا و نقره، چه پول اعتباری، در مورد همه اینها می‌توان گفت که واحد ارزش و وسیله داد و ستد و پرداخت هستند. کالا دارای ارزش بوده، پول فلزی دارای ارزش بوده، آن کاغذهایی که با آن معامله می‌کردند ارزش داشته، پول اعتباری مثل این اسکناس‌هایی که آن پشتوانه را ندارد هم دارای ارزش است. به هر حال فرق نمی‌کند پول‌های امروزی و پول‌های کالایی انسان اولیه، همه در این جهت مشترک‌اند.

پول با توجه به نکاتی که تا به حال گفتیم، در واقع دارای یک وظایف و خصوصیات و ویژگی‌هایی است. سه یا چهار ویژگی و خصوصیت برای پول ذکر کرده‌اند که باید بدانیم این خصوصیات چیست؛ چون بعداً باید ببینیم آیا این ویژگی‌ها و خصوصیات در رمز ارزها وجود دارد یا نه.

ما هنوز در مرحله موضوع‌شناسی هستیم؛ در مرحله موضوع‌شناسی دقت داشته باشید که سه مطلب را باید به دقت بشناسیم:

۱. اینکه این رمز ارز چیست؛ چند جلسه راجع به این موضوع بحث کردیم. ۲. پول چیست؛ این یک مقداری جنبه‌های فقهی هم

پیدا می‌کند ولی باز هم مربوط به موضوع است. ۳. مال چیست؛ مالیت به چه چیزی تحقق پیدا می‌کند؛ این هم به دایره موضوع‌شناسی برمی‌گردد.

بعد از طی این مراحل، وارد بررسی فقهی و حکم شرعی رمز ارزها می‌شویم؛ لذا این مباحث خیلی مهم است و اینکه نسبتاً به نحو تفصیلی بحث می‌کنیم، به خاطر اهمیت موضوع است. پس توجه داشته باشید که از این سه موضوع، رمز ارزها را بررسی کردیم، پول را در حال بررسی هستیم؛ مال را هم باید بررسی کنیم و آنگاه بحث‌های بعدی را دنبال کنیم.

«والحمد لله رب العالمین»